

WOJNA O WODĘ – WYZWANIE DLA BLISKOWSCHODNICH ARMII W XX I XXI W.

Jeśli w XX w. myślano o konfliktach na Bliskim Wschodzie, to raczej w kategoriach konfliktu o ropę, nie o wodę, lecz to właśnie ona stała się najbardziej deficytowym towarem na tym obszarze. Biorąc pod uwagę, że 60% światowych zasobów wody kontrolowanych jest przez zaledwie 9 państw, a 40% ludności świata żyje w dorzeczu rzek, na których przebiega granica państwa, musi to rodzić konflikty. Niedostatek wody może znacząco wpływać na bezpieczeństwo światowe, regionalne i państwowe. Mamy do czynienia z niedoborami zarówno dla rolnictwa, przemysłu, jak i gospodarstw domowych. Państwa często postrzegały niedostatek tego surowca jako bezpośrednie zagrożenie dla swojego istnienia i były gotowe podjąć walkę o to, aby do takiej sytuacji nie dopuścić. Na niedostatek wody wpływają czynniki klimatyczne – niskie opady, ale także szerokość geograficzna¹. Stan, w którym na mieszkańca przypada mniej niż 500 m³ wody rocznie, uznano za niedobór².

Konflikty o wodę można przedstawić jako spory wewnętrzne lub międzynarodowe, przy czym należałoby wskazać, że te drugie bezpośrednio są konsekwencją tych pierwszych. Państwo, które było targane wewnętrznymi burzami spowodowanymi niedoborem wody dla gospodarki (najczęściej rolnictwa) oraz

¹ Przyczyny niedoborów wody omówione zostały m.in.: Z. KUNDZEWICZ, M. ZALEWSKI, A. KĘDZIÓRA, E. PIERZGALSKI, *Zagrożenia związane z wodą*, „Nauka” 2010, nr 4, s. 87–96; O. BROWN, A. CRAWFORD, *Rising Temperatures, Rising Tension, Climate Change and the Risk of Violent Conflict in the Middle East*, (bmw) 2009; P. KOWALCZYK, *Wojny o wodę*, Przeźmierowo 2007.

² H.A. AMERY, *Water-demand Management in the Arab Gulf States: Implications for Political Stability*, [w:] *Water Security in the Middle East, Essays in Scientific and Social Cooperation*, ed. J.A. CAHAN, London 2017, s. 70–71.

dla obywateli sięgało po nią poza granicami lub na granicy kraju³. Jednak o konflikcie o te zasoby nie mówi się wiele, bowiem stanowiły one zazwyczaj tylko jeden z elementów będących katalizatorem wojny. Ponadto warto wskazać, że badacze, którzy analizują zjawisko konfliktów o wodę wykazują, że państwa starały się łagodzić niedobory związane z wodą poprzez metody rynkowe (zakupy, nowe rozwiązania technologiczne) i debatę międzynarodową. Wypracowano mechanizmy globalne regulujące korzystanie z dróg wodnych, a prawo międzynarodowe wspiera procesy negocjacyjne. Nowe konflikty najczęściej wynikają z nieprzestrzegania wcześniej podjętych przez państwa zobowiązań⁴. W XX w. zawarto blisko 150 umów międzypaństwowych regulujących kwestie związane z tym surowcem, co znacznie ograniczyło potencjalne obszary konfliktogenne⁵. Ponadto nie sposób nie zauważyć, że państwa wypracowały nowe rozwiązania techniczne i technologiczne, które pozwalają efektywniej wykorzystywać dostępne zasoby. Opracowano system odsalania wody, również nawadniania kropelkowego, oczyszczania, tak aby nadawała się do ponownego zastosowania w gospodarce i gospodarstwach domowych. Te wszystkie zabiegi stały się niewystarczające, gdyż stale zwiększała się powierzchnia upraw, w związku ze wzrostem demograficznym, a woda stawała się bardziej zanieczyszczona przez gospodarstwa domowe i przedsiębiorstwa⁶.

Szczególnie wyraźnie widać to na Bliskim Wschodzie, którego zasoby wody, tej pitnej oraz tej możliwej do wykorzystania dla gospodarki, stale się zmniejszały. Spowodowane było to m.in. ograniczonymi opadami i rosnącą temperaturą średnioroczną, w konsekwencji niższymi poziomami wód rzecznych. Najważniejsze systemy wodne na tym obszarze to Eufrat, Nil oraz Jordan⁷. Duży wpływ na bezpieczeństwo państw w tym zakresie miało także ukształtowanie się podziału politycznego regionu. Wyodrębnienie struktur państwowych w połowie XX w. wraz z rozpadem systemu mandatowego doprowadziło do sytuacji, w której wyżej wspomniane rzeki nie biegną przez obszar jednego państwa. Rzeka Jordan dostarczająca wodę dla Izraela, Jordanii i obszarów obecnej Autonomii Palestyńskiej, zasilana jest dopływami z Libanu i Syrii. Ta ostatnia korzysta z wód Eufratu i Tygrysu, licząc na wyrozumiałość Turcji. O ile w XX w. państwa, podejmując decyzje w sprawie polityki wodnej, starały się zabezpieczyć dostęp do wód powierzchniowych, obecnie ich uwaga skupiła się na wodach podziemnych. Wszystkie te kwestie generują spory i prowadzą do konfliktów, w których istotną rolę będą odgrywać armie państw bliskowschodnich.

³ J. SOSLAND, *Understanding environmental security: water scarcity, the 1980's Palestinian uprising and implications for peace*, [w:] *Redefining security in the Middle East*, eds. T.A. JACOBY, B.E. SASLEY, Manchester–New York 2002, s. 106–107.

⁴ *Ibidem*, s. 108.

⁵ A. SWAIN, *Water wars: fact or fiction?*, „Futures” 2001, no. 33, s. 770.

⁶ H.A. AMERY, *op. cit.*, s. 70–71.

⁷ O. BROWN, A. CRAWFORD, *op. cit.*, s. 12 i n.

Dotychczas na tym obszarze nie toczyła się wojna, której bezpośrednim powodem była woda. Jednak w wielu konfliktach stanowiła ona jedną z przyczyn pośrednich. Na początku XXI w. zaczęto mówić nawet o jej nieuchronności, nawiązując często do słów wypowiedzianych przez monarchę Jordanii Husajna w połowie lat dziewięćdziesiątych XX w., że tylko woda mogłaby go skłonić do nowego konfliktu. W podobnym tonie wypowiadał się były sekretarz generalny Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) Boutros Ghali, który wskazywał, że kolejne wojny na Bliskim Wschodzie będą koncentrowały się wokół tego surowca⁸.

Najbardziej interesującym i długotrwałym konfliktem o wodę jest spór pomiędzy Izraelem i jego arabskimi sąsiadami. Geneza konfliktu sięga lat czterdziestych XX w. W czasie pierwszej wojny arabsko-izraelskiej (1948–1949) Izraelowi udało się odnieść sukces i opanować 77% Mandatu Palestyny, w tym zapewnić kontrolę nad obszarem Galilei, strefą nadbrzeżną – gdzie przeważała ludność żydowska – oraz nad obszarem pustyni Negew. Jednak armia izraelska nie zdołała wówczas opanować Wzgórz Golan, które pozostały w rękach Syrii. Tym samym Izrael nie mógł swobodnie korzystać z zasobów wodnych Jeziora Tyberiadzkiego. Nie zajęto również obszaru nad rzeką Jarmuk oraz ziemi pomiędzy tą rzeką, a Jeziorem Tyberiadzkim. Ta przestrzeń mogła dawać nowo powstałemu państwu względne bezpieczeństwo hydrologiczne⁹.

W czasie negocjacji na Rodos (1949), kończących pierwszą wojnę arabsko-izraelską, wprowadzono linie rozejmowe, dla obu stron miały one charakter tymczasowy. Starano się te tymczasowe granice oprzeć na naturalnych punktach, tj. górach, rzekach, licząc się z możliwością wznowienia działań. Naturalne bariery miały ułatwiać armiom obronę. Nie rozstrzygnięto tam kwestii podziału wód, zostawiono ją na później. Najbardziej problematyczna stała się izraelsko-syryjska umowa o zawieszeniu działań wojennych, wobec trudności z wypracowaniem porozumienia, zdecydowano o rozdzieleniu obu stron trzema strefami zdemilitaryzowanymi¹⁰. Najmniejsza znajdowała się w północno-wschodniej części linii rozejmowej i obejmowała swoim zasięgiem rzekę Banias. Drugi obszar obejmował rejon od Jeziora Huleh do Jeziora Tyberiadzkiego, a trzeci od połowy Jeziora Tyberiadzkiego do granicy izraelsko-jordańsko-syryjskiej, w miejscu jej zetknięcia się z rzeką Jarmuk. Na tym obszarze znajdował się więc dostęp do wody niezbędnej Izraelowi do prowadzenia efektywnego rolnictwa. Ponadto w ramach

⁸ A. DARWISH, *Middle East Water Wars*, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/2949768.stm [dostęp: 29 IV 2019 r.].

⁹ A.T. WOLF, „Hydrostrategic” Territory in the Jordan Basin: Water, War and Arab-Israeli Peace Negotiations, Paper presented at a conference: Water: A Trigger for Conflict/A Reason for Cooperation Bloomington, Indiana March 7–10, 1996. <http://web.macam.ac.il/~arnon/Int-ME/water/CES%20Hydrostrategic%20.htm> [dostęp: 10 V 2019 r.].

¹⁰ *Israel-Syria Armistice Agreement, 20 July 1949*, <https://mfa.gov.il/MFA/ForeignPolicy/MFA-Documents/Yearbook1/Pages/Israel-Syria%20Armistice%20Agreement.aspx> [dostęp: 11 VI 2018 r.].

stref bezpieczeństwa obie strony zobowiązały się do posiadania na obszarze około 5 km od linii rozejmowej wyłącznie sił o charakterze obronnym. Jednak od samego początku wojska izraelskie operowały w rejonie Jeziora Tyberiadzkiego, naruszając porozumienie. Obszary zdemilitaryzowane to rejony, do których rościł sobie pretensje Izrael, stwarzało to groźbę wybuchu nowego konfliktu. Zaś jeśli idzie o rozstrzygnięcia wynikające z porozumienia z Jordanią, to opierały się one nie tylko na ustaleniach z Rodos, ale również na tajnych rozmowach pomiędzy królem Abdullahem i Izraelczykami przeprowadzonych w listopadzie 1947 r.¹¹ Granica pomiędzy obszarem Mandatu Palestyny i Transjordanią od 1922 r. biegła na rzece Jarmuk. Nowa linia podziału przebiegała wzdłuż tzw. zielonej linii, a wody gruntowe podzielono na dwie części Jarkon i Tanim, po jednej dla każdego z krajów. Kontrola Jordanii nad Zachodnim Brzegiem rekompensowała jej inne niedogodności wynikające z porozumienia¹².

O ile granica z Jordanią nie budziła większych kontrowersji, o tyle ta z Syrią jawiła się jako problematyczna. Początkowo zawarte porozumienie funkcjonowało pod nadzorem sił międzynarodowych (UNTSO – Siły Nadzoru Rozejmu), bez większych perturbacji. Jednak izraelscy osadnicy budowali kibuce w strefach zdemilitaryzowanych, rozbudowywali system nawadniania pól uprawnych, przejmując nie tylko ziemię, ale i wodę arabską. Ponadto Izrael rozpoczął szereg programów umożliwiających rozwój rolnictwa, m.in. odwodnienia bagien Huleh, tym samym przechwytyjąc wodę z systemu rzecznej Jordanu. Wywołało to protesty syryjskie i doprowadziło do starć pomiędzy wojskami obu stron na początku lat pięćdziesiątych XX w. Konflikt rozszerzył się, kiedy Izraelczycy zmusili palestyńskich Arabów z wiosek w środkowej strefie zdemilitaryzowanej, do opuszczenia swoich domów. Rząd tego kraju zdecydował, kierując się zasadą suwerenności, że na obszarze stref nie powinno być osadnictwa arabskiego. Konsekwencją tej decyzji były naloty izraelskiego lotnictwa na obszary zdemilitaryzowane. W odwecie na początku maja 1951 r. syryjscy żołnierze przebrani za partyzantów rozpoczęli operację przeciwko Izraelowi. Starcia trwały pięć dni i zakończyły się porażką atakujących. W odpowiedzi na te wydarzenia Rada Bezpieczeństwa ONZ potępiła działania Izraela i zabroniła mu podejmowania kroków, które doprowadziłyby do osuszenia bagien Huleh. Domagano się także powrotu Palestyńczyków do stref zdemilitaryzowanych¹³. Trzeba nadmienić, że wróciła ich niewielka grupa. W wyniku tego kryzysu izraelscy przedstawiciele przestali uczestniczyć w spotkaniach

¹¹ Na temat spotkań *vide*: E. KARSH, *The Collusion that Never was: King Abdallah, the Jewish Agency and the Partition of Palestine*, „Journal of Contemporary History” 1999, vol. 34, s. 569–585; I. PAPPE, *The Making of Arab-Israeli Conflict (1947–1951)*, London 1992, s. 118.

¹² D. NEFF, *Israel–Syria: Conflict at the Jordan River, 1949–1967*, „Journal of Palestine Studies” 1994, vol. 23, no. 4, s. 27–28.

¹³ *Resolution of 8 May 1951*, <http://unscr.com/en/resolutions/doc/92> [dostęp: 10 V 2019 r.].

Syryjsko-Izraelskiej Mieszanej Komisji Rozejmowej, od tego czasu każda ze stron prowadziła politykę faktów dokonanych.

Groźba wybuchu nowej wojny na Bliskim Wschodzie skłoniła dyplomację amerykańską do próby mediacji pomiędzy stronami. Zaproponowano rozwiązanie w postaci planu Milesa Bungera¹⁴, ale nie został on nawet rozpatrzony. Syryjczycy i Jordańczycy postanowili zaadaptować część tych rozwiązań i zdecydowali się na wspólny projekt budowy rezerwuaru Makarin, czerpiąc zasoby z rzek Jamuk i Jordan oraz tamy w Adjasji, by nawodnić region Wschodniego Ghoru w Jordani. Sprzeciw Izraela wobec tego projektu doprowadził do starć z Jordanią oraz zaprzestania jego finansowania przez USA¹⁵. Tymczasem w 1953 r. Izraelczycy rozpoczęli budowę zapory na linii pomiędzy Jeziorem Tyberiadzkim a bagnami Huleh, oficjalnie z powodu braku wystarczającej ilości energii elektrycznej. Obserwatorzy ONZ wskazywali, że stanowiło to zagrożenie dla krajów arabskich. Ówczesny szef sztabu UNTSO, duński generał Vagn Bennike, informował sekretarza generalnego ONZ, że syryjskie pola uprawne wysychały, a młyny palestyńskie przestały działać. W raporcie zwrócił uwagę na znaczenie militarne takiej sytuacji. Niski poziom wód dawał Izraelowi możliwość szybszego przemieszczenia ludzi i sprzętu na obszar sąsiadów¹⁶, co było niezmiernie istotne w przypadku kolejnego konfliktu. Tak więc, kto kontrolował system Jordanu, mógł uzyskiwać przewagę militarną w przyszłych starciach.

Działania podejmowane przez Izrael nie koncentrowały się wyłącznie na walce gospodarczej. Wskazuje się, że państwo to nie przyjmowało rozwiązań, które zapadały na forum ONZ czy w ramach działań dyplomacji amerykańskiej (misja Erica Johnstona¹⁷), ze względu na ciężenie ku nowej wojnie na Bliskim Wschodzie. Benny Morris zauważył, że ataki na Syrię spowodowane były tak naprawdę próbą wciągnięcia do wojny Egiptu. Kair i Damaszek łączyła umowa o wspólnej obronie¹⁸. Nie mniej istotna wydaje się jednak próba zapewnienia dominacji nad

¹⁴ Plan zakładał współpracę w podziale wód, wszystkich zainteresowanych stron. Uwzględnił budowę zapory na rzece Jarmuk oraz wykorzystanie głównie zasobów Jeziora Tyberiadzkiego. *Vide*: K.B. DOHERTY, *Jordan Waters Conflict*, New York 1965, s. 21.

¹⁵ Sprawę wspólnego projektu syryjsko-jordańskiego *vide*: K.B. DOHERTY, *op. cit.*, s. 21 i n.

¹⁶ D. NEFF, *op. cit.*, s. 32.

¹⁷ USA jesienią 1953 r. wysłały na Bliski Wschód Erica Johnstona, jako swojego przedstawiciela. Dostał on z Departamentu Stanu wytyczne dotyczące podziału wód pomiędzy Izraelem i jego arabskimi sąsiadami. Z dokumentu jasno wynikało, że: Jordania powinna otrzymać największy dostęp do wód rzeki Jarmuk; Izrael nie powinien móc w nieograniczony sposób odwracać biegu rzeki Jordan w celach irygacyjnych; strona izraelska powinna się podzielić wodą z Jeziora Tyberiadzkiego; rozwiązanie kwestii wody libańskiej rzeki Litanii pozostaje w gestii rządu w Bejrucie. *Foreign Relations of the United States, 1952–1954*, vol. IX, p. I, The Near and Middle East, no. 686, The Secretary of State, to the Chairman of the Advisory Board for International Development (Johnston), Washington 1953, s. 1348–1353.

¹⁸ B. MORRIS, *Righteous Victims. A history of the Zionist – Arab Conflict 1881–1999*, New York 2001, s. 378.

Jeziorem Tyberiadzkim. Izrael systematycznie odmawiał praw syryjskim rybakom do połowu na tych wodach. Na niewiele zdawało się powoływanie przez Syryjczyków na zapisy z czasów mandatowych (umowy angielsko-francuskie z 3 lutego 1922 r., 23 czerwca 1923 r. i 2 lutego 1926 r., równo rozdzielające możliwość połowów). Ostatecznie strefy zdemilitaryzowane oddzielające Izrael od bezpośredniego dostępu do wody zostały przez ten kraj opanowane w czasie kryzysu sueskiego w 1956 r. Ostatni rolnicy arabscy zostali zmuszeni do udania się do Syrii. Umożliwiło to skuteczniejsze planowanie działań w rywalizacji o wodę.

Po kryzysie sueskim próbowano wprowadzić w życie rozwiązania zaproponowane przez Johnstona, tj. budowę zapór i tam na Jordanie oraz jego dopływach. Realizacja planu dałaby Jordanii możliwość nawodnienia obszarów Wschodniego Gorh poprzez odwrócenie biegu rzeki Jarmuk, a Izraelowi nawadniania pustyni Negew. Jednak Izrael planował w tym czasie rozbudowę państwowego programu wodnego, tzw. Izraelskiego Planu Narodowego. Prace nad projektem przyspieszyły po ponownym zwycięstwie wyborczym Davida Ben Guriona w 1959 r. Nawodnienie pustyni Negew stało się odtąd zadaniem o charakterze strategicznym. Dla Arabów taka postawa Izraela była poważnym zagrożeniem. Stąd rozpoczęto przygotowania do odwrócenia biegu rzeki Jarmuk, tak by z jej wód mogli korzystać tylko Jordańczycy i Syryjczycy. Napięcie we wzajemnych relacjach z Izraelczykami wokół tej kwestii doprowadziło na początku 1960 r. do wymiany ognia na granicy izraelsko-syryjskiej. Wojsko syryjskie ostrzelało patrol izraelski. W odpowiedzi Izraelczycy zaatakowali wieś Tawafik. Konflikt doprowadził do postawienia w stan pogotowia sił Egiptu oraz przerzucenie wojsk egipskich w rejon granicy z Izraelem¹⁹. Ben Gurion nie spodziewał się takiego rozwoju sytuacji, lecz usprawiedliwiał działania armii. Uważał je za konieczne wobec bierności sił ONZ. Kroki podejmowane przez Tel Awiw stały się przedmiotem dyskusji na sesji Komitetu Politycznego Ligi Państw Arabskich w Bagdadzie w 1961 r. Uczestnicy spotkania wskazywali, że ruchy podejmowane przez Izrael w celu nawodnienia pustyni Negew traktowane będą jako wstęp do wojny o charakterze prewencyjnym, spowodowanej bezpośrednim zagrożeniem suwerenności terytorialnej²⁰. Nie powstrzymało to Tel Awiwu przed kontynuowaniem działań, które umożliwiłyby mu w mniej ograniczony sposób korzystanie z wody. W 1964 r. Izraelczycy przejęli kontrolę nad Jeziorem Tyberiadzkim, bez konsultacji z państwami arabskimi. W odwecie Liga Państw Arabskich na szczycie w Kairze (styczeń 1964 r.) zdecydowała o odwróceniu biegu północnych dopływów Jordanu, tj. Hasbani oraz Wazzani, biegnących na terenie Libanu, oraz rzeki Banias płynącej przez syryjskie Wzgórza Golan, a będącej dopływem Jarmuk. W odpowiedzi lotnictwo izrael-

¹⁹ S.M. KATZ, *Aman. Wywiad Wojskowy Izraela*, Warszawa 1999, s. 162.

²⁰ „Dokumentacja Prasowa” 1961, nr 419, 123–124.

skie przeprowadziło naloty na pozycje jordańskie i syryjskie²¹. Napięcie towarzyszące sporowi o wodę eskalowało do konfliktu zbrojnego.

Walka o wodę stanowiła nieodłączny element wojny sześciodniowej z czerwca 1967 r.²² Jeśli zdobycze izraelskiej armii w czasie wyżej wspomnianej kampanii oceniać pod kątem dostępu do wody, to możemy stwierdzić, że bezpieczeństwo hydrologiczne wzrosło. Państwo to, opanowując obszar Gazy, weszło w posiadanie zasobów wody słodkiej oraz dostęp do dłuższej linii brzegowej. Ponadto zajmując Zachodni Brzeg Jordanu, nie tylko zwiększyło dostęp do wody w rzece Jordan, ale także w jej dopływach – przejęło kontrolę na połowę długości rzeki Jarmuk, podczas gdy przed wojną miało dostęp do zaledwie 10 km. Od tego czasu, jordańskie plany wykorzystania wody z tej rzeki musiały uzyskać akceptację izraelską²³. Zdobyte obszary: Zachodni Brzeg i Wzgórza Golan dostarczały odtąd ⅔ wody niezbędnej do funkcjonowania Izraela. Aneksja Wzgórz Golan nie miała wymiaru tylko i wyłącznie bezpieczeństwa hydrologicznego, wiązała się z bezpieczeństwem żywnościowym i militarnym. Także takimi względami można tłumaczyć stałe zainteresowanie izraelskie południowym Libanem, wodą z Hasbani i Wazzani, które zasilają pustynię Negew²⁴. Już jesienią 1965 r. przeprowadzono przy użyciu lotnictwa pierwszy atak na Liban, przeciwko siłom palestyńskiego Fathu. W trakcie tej operacji uszkodzone zostały trzy zbiorniki wodne²⁵. Następnie od 1978 r., oficjalnie wspierając w walce Armię Południowego Libanu, wojska izraelskie okupowały południowe ziemie tego państwa. Izrael stworzył tam strefę bezpieczeństwa, mającą go chronić przed atakami Organizacji Wyzwolenia Palestyny. Zarządzając tym obszarem, Izraelczycy, przy pomocy stacjonujących tam sił, korzystali z zasobów rzek Hasbani i Wazzani. Wycofali się jednostronnie w 2001 r., umożliwiając Libańczykom powrót oraz rozpoczęcie budowy infrastruktury wodnej, która pozwoliłaby na odrodzenie rolnictwa w tym rejonie. Rząd Libanu zdecydował również, w porozumieniu ze stroną izraelską, o uruchomieniu wzdłuż rzeki Hasbani kilku pomp wodnych. Decyzje te wywołały polityczną i medialną burzę w Izraelu. Wypowiedzi polityków i decydentów w tym kraju sugerowały,

²¹ A. TAL, *The Evolution of Israeli Water Management. The Elusive Search for Environmental Security*, [w:] *Water Security in the Middle East, Essays in Scientific and Social Cooperation*, ed. J.A. CAHAN, London 2017, s. 128.

²² Szerzej o samej wojnie *vide*: H. MAJCHER, *Synaj, 5 czerwca 1967: Zarzewie konfliktów na Bliskim Wschodzie*, Warszawa 1999; J. ŚWIECA, *Problemy bezpieczeństwa i regionalnego układu sił w przełomowej fazie kryzysu bliskowschodniego (po wojnie czerwcowej w 1967 r.)*, Katowice 1991; *The Arab-Israeli Conflict the 1967 Campaign*, Bristol 1968; M. OREN, *Six Days of War. June 1967 and the Making of the Modern Middle East*, Oxford 2002.

²³ M.E. MORRIS, *Water and conflict in the Middle East. Treats and Opportunities*, „Studies in Conflict & Terrorism” 1997, vol. XX, no. 1, s. 7.

²⁴ *Ibidem*, s. 6.

²⁵ J. STORK, *Water and Israel's occupation strategy*, „MERIP Report” 1983, no. 116, s. 19–24.

że jednostronne działania mogłyby skończyć się kolejną interwencją militarną. Pośrednictwo podjęte przez przedstawicieli Tymczasowych Sił Zbrojnych ONZ w Libanie (UNFIL) oraz rozmowy dwustronne doprowadziły do wyjaśnienia sytuacji i zakończenia kryzysu²⁶.

Podobnej natury konflikty dotyczą państw arabskich oraz muzułmańskich. Granice biegnące poprzez systemy rzeczne powodowały i powodują spory w ramach systemu Eufratu i Tygrysu. Szacuje się, że 50% wody Tygrysu i 90% wody Eufratu pochodzi ze źródeł w Turcji²⁷. Stąd decyzje tego kraju w zakresie polityki wodnej w dużej mierze implikowały sytuację w innych krajach regionu, korzystających z zasobów tych rzek. Turcja zarazem narażona będzie na różnego rodzaju naciski dyplomatyczne i militarne ze strony sąsiadów, aby sprawiedliwie tą wodą zarządzać.

Dostęp do wody w Eufracie stał się przyczyną konfliktu między Irakiem i Syrią w latach 1974–1975. W połowie lat siedemdziesiątych XX w. Irak oskarżał Syrię o nadmierne ograniczenie przepływu wody Eufratu, co mogło zagrozić rolnictwu tego kraju. W odpowiedzi rząd syryjski zamknął przestrzeń powietrzną własnego państwa dla irackich statków powietrznych, a także ograniczył własne loty. Zdecydowano się także na przesunięcie stacjonujących na linii rozejmowej z Izraelem wojsk na granicę z Irakiem. Spodziewano się bowiem eskalacji konfliktu. W odpowiedzi reżim w Bagdadzie zapowiedział atak na zaporę Al-Tabqa. Spór został załagodzony w wyniku interwencji ZSRR i Arabii Saudyjskiej²⁸.

Współczesny spór o wody Eufratu i Tygrysu pomiędzy Irakiem, Syrią i Turcją wynikał z mniejszych poziomów na tych rzekach oraz z różnej interpretacji zasady podziału tego surowca. Turcja określała przedmiot sporu jako wody transgraniczne, pozostałe dwa państwa mówiły o rzekach transgranicznych. Interpretacja turecka wskazywała na to, że wody ulegają przydziałowi, a nie podziałowi. Rząd w Ankarze stał na stanowisku sprawiedliwego, co nie oznaczało równego, przydziału tego surowca. Dla Iraku i Syrii w relacjach z Turcją w tym zakresie stało się konieczne forsowanie zasady integralności terytorialnej i suwerenności. Państwa te uważały, że rząd turecki nie miał prawa dokonywania żadnych zmian w ramach wyżej wspomnianych rzek, bo naruszał tym samym ich naturalny bieg²⁹. Jednak rząd w Ankarze rozpoczął od lat pięćdziesiątych XX w. systematyczny proces

²⁶ H.A. AMERY, *Water Wars in the Middle East: A Looming Threat*, „The Geographical Journal” 2002, vol. 168, no. 4, s. 319–320.

²⁷ A. SWAIN, *Water wars: fact or fiction?*, „Futures” 2001, no. 33, s. 773.

²⁸ M. EL FADEL, Y. EL SAYEGH, A. ABOU IBRAHIM, D. JAMALI, K. EL-FADL, *The Euphrates-Tigris Basin: A Case Study in Surface Water Conflict Resolution*, „Journal of Natural Resources and Life Science Education” 2002, vol. 31, s. 102; A. AKANDA, S. FREEMAN, M. PLACHT, *The Tigris-Euphrates River Basin: Mediating a Path Towards Regional Water Stability*, „Al Nakhlah – The Fletcher School Journal for issues related to Southwest Asia and Islamic Civilization” 2007, s. 2.

²⁹ K. SINMAZ, *The Middle Eastern Water Crisis and Turkey*, 2017, https://insamer.com/en/the-middle-eastern-water-crisis-and-turkey_1510.htm [dostęp: 11 IX 2019 r.].

budowania tam i hydroelektrowni. W dorzeczu Eufratu i Tygrysu powstały takie jak: Keban czy Katakaja. Jednak największe obawy sąsiadów budziły plany rozwoju wschodniej Anatolii, które realizowano od połowy lat siedemdziesiątych ubiegłego stulecia. Przyspieszenie prac w latach osiemdziesiątych zbiegło się w czasie z wojną iracko-irańską i zmusiło Syrię do samodzielnej walki. Rząd w Damaszku wykorzystywał w tym celu najczęściej Kurdów (Partii Pracujących Kurdystanu). Konfrontacja między stronami nasiliła się w latach dziewięćdziesiątych, kiedy to wprowadzano w życie kolejne etapy projektu rozwoju Anatolii oraz budowano w Turcji nową tamę Atatürka. Tymczasem Syria ukrywała na swoim obszarze lidera Partii Pracujących Kurdystanu Abdullaha Öcalana. Rząd turecki domagał się jego wydania, pod groźbą zmniejszenia lub odcięcia dostaw wody. Prezydent Süleyman Demirel i szef sztabu Husajn Kivarikoglu wystosowali ostrzeżenie dla prezydenta Hafiza Asada, w którym wskazywali, że gotowi byli na podjęcie działań w szerszym zakresie, również militarnym. Siły tureckie zostały przesunięte w kierunku granicy. Syria umożliwiła wyjazd Öcalanowi i rozpoczęła, przy mediacji Egiptu i Iranu, negocjacje z Turcją. Od tego czasu notowaliśmy współpracę między państwami, której nie przerwały ani przejście władzy w Syrii przez Baszara Asada, ani zwycięstwo wyborcze w Turcji Partii Sprawiedliwości i Rozwoju oraz objęcie funkcji premiera przez Recepa Erdoğana. Jednak tzw. Arabska Wiosna (szereg protestów społecznych, którym objęty został Bliski Wschód w 2011 r.), wojna domowa w Syrii, a w konsekwencji pojawienie się na jej obszarze sił ISIS i próba zdobycia dominacji przez tę organizację nad zasobami wody, zmusiły Turcję do włączenia się do wojny. Wojska tego kraju rozpoczęły operację „Tarcza Eufratu”, m.in. w celu ochrony systemu zapór i tam na Eufracie i Tygrysie³⁰.

Lata sześćdziesiąte XX w. to początek sporu granicznego pomiędzy Irakiem i Iranem o rzekę Szatt el-Arab (liczący 179 km odcinek, którym połączone Eufrat i Tygrys wpadają do Zatoki Perskiej). Dla obu stron ujście miało znaczenie strategiczne, bowiem to najkrótsza droga dla irackiej i irańskiej ropy przez Zatokę Perską na świat. Pretensje do rzeki sięgają obecności na tych obszarach Turcji Osmańskiej. Tworzyła ona swoistą granicę pomiędzy światem perskim i arabskim. Z punktu widzenia decydentów w Bagdadzie, jej przynależność nie powinna budzić wątpliwości. Stanowiła nieodłączną część nie tylko tego państwa, ale także świata arabskiego³¹. Niestabilność władzy w Iraku, obalenie monarchii, a następnie zamachy stanu w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX w. umożliwiły Iranowi wznowienie sprawy granicy i rewizję umowy z 1937 r. Ten dokument wskazywał, że granica biegnie po wschodniej – irańskiej stronie, pozostawiając całą rzekę pod kontrolą Iraku³².

³⁰ *Ibidem*.

³¹ D. PIEPES, *A Border Adrift: Origins of the Iraq-Iran War*, [w:] *The Iraq-Iran War: Old Conflict, New Weapons*, eds. S. TAHIR-KHELI, S. AYUBI, New York 1983, s. 3–25.

³² H.A. JAMSHEER, *Współczesna historia Iraku*, Warszawa 2007, s. 90 i n.

Rząd w Bagdadzie, który toczył w tym czasie wojnę domową przeciwko Kurdom, zdecydował się uregulować sporną kwestię z Iranem³³. W 1975 r. podpisano porozumienie zwane algierskim. Wynikało z niego, że granica państw przebiegać będzie na zasadzie talwegu, tj. środkiem nurtu³⁴. Nie zapobiegło to próbie rewizji porozumienia w 1980 r. Po zwycięstwie rewolucji w Iranie, próby stworzenia w rejonie Zatoki supremacji irańskiej doprowadziły do wojny z Irakiem. We wrześniu 1980 r. wojska tego państwa przekroczyły granicę i zaatakowały Iran. Za główne cele konfliktu, o ograniczonym charakterze, jak planowano, uznano: przywrócenie pełniej kontroli nad Szatt el-Arab; odzyskanie trzech wysp w Cieśninie Ormuz dla Zjednoczonych Emiratów Arabskich; opanowanie prowincji Chuzestan. Wschodni brzeg rzeki wojsko irackie opanowało po tygodniu, podobnie jak pozostałe cele terytorialne. Skłoniło to rządzącego w Bagdadzie Saddama Husajna do zaproponowania porewolucyjnym władzom irańskim zakończenia działań i rozpoczęcia negocjacji. Oferta została odrzucona przez Teheran³⁵. Wojna toczyła się w latach 1980–1988 i pochłonęła ogromne środki finansowe, by w rezultacie doprowadzić do powrotu do *status quo ante bellum*³⁶.

Woda, a w zasadzie jej brak, stała się również przyczyną konfliktów wewnętrznych na Bliskim Wschodzie. Powszechnie obecne jest przeświadczenie, że gdyby nie susza z lat 2007–2010, społeczeństwo Syrii nie opowiedziało się przeciwko reżimowi Baszara Asada³⁷. Warto jednak w tym kontekście powrócić także do Izraela. Rząd tego kraju, pomimo powstania Autonomii Palestyńskiej w wyniku procesu pokojowego z początku lat dziewięćdziesiątych XX w., nadal kontroluje surowce tego obszaru. Wspólne zasoby wodne stanowi rzeka Jordan oraz wody podziemne na zachód od tej rzeki, a także wody w pasie nadbrzeżnym wzdłuż Morza Śródziemnego, w okolicach Strefy Gazy. Izrael prowadził dystrybucję tych zasobów, sprzedając wodę Palestyńczykom, przy czym warto podkreślić, że woda dostarczana własnym obywatelom była dofinansowana. Arabowie palestyńscy musieli płacić za jej dostawę cenę rynkową. Władze utrudniały im możliwość tworzenia własnej infrastruktury wodnej, nie zgadzały się na budowanie studni, nie budowano sieci wodociągowej. Woda dostarczana była jedynie cysternami. Podziały wewnętrzne wśród Palestyńczyków nie wzmacniały

³³ Porozumienie, choć niekorzystne dla Iraku, odegrało istotną rolę w polityce wewnętrznej. Osłabiło wspieranych przez Iran i USA Kurdów.

³⁴ Tekst porozumienia *vide*: A.G. NOORANI, *The Gulf Wars. Documents and Analysis*, New Delhi 1991, s. 7–9.

³⁵ W. SZYMBORSKI, *Zatoka Perska. Problemy stabilizacji*, Bydgoszcz 1999, s. 74–75.

³⁶ Szerzej na temat wojny *vide*: E. KARSH, *Iraq-Iran War*, New York 2002; S.C. PELLETIERE, *The Iraq-Iran War chaos in a vacuum*, New York 1992; P. RAZOUX, *The Iran-Iraq War*, Cambridge 2015.

³⁷ E. WEINTHAL, N. ZAWAHRI, J. SOWERS, *Securitizing Water, Climate and Migration in Israel, Jordan, and Syria*, „International Environmental Agreements Politics, Law and Economic” 2015, vol. 15, s. 294–295.

poczucia bezpieczeństwa hydrologicznego, a ograniczone dostawy hamowały rozwój rolnictwa, którego produkcja stała się niewystarczająca dla zapewnienia potrzeb stale rosnącej populacji. Taka sytuacja prowadziła Arabów do frustracji. Niedobory wody miały znaczący wpływ na pierwsze powstanie (I Intifada) w 1989 r.³⁸ Ten sam problem braku rozwoju ekonomicznego Autonomii Palestyńskiej doprowadził do wybuchu II Intifady. Duży wpływ na taką sytuację miały dysproporcje w dostępie do wody. Obecnie obie strony wiążą porozumienia z Oslo z 1995 r., które nie są adekwatne do aktualnej sytuacji ekonomicznej, politycznej i demograficznej Autonomii Palestyńskiej. Tymczasem Izrael stał się samowystarczalny, jeśli idzie o ten surowiec, głównie dzięki rozwojowi technologii odsalania i oczyszczania ścieków. Nie przełożyło się to jednak na poprawę polityki wodnej na obszarze Autonomii, współpraca pomiędzy stronami na większą skalę nie istnieje. Zaś nielegalne studnie kopane przez Arabów pogarszają stan wody, zwiększa się także zasolenie gleby. Bezpieczeństwo hydrologiczne Izraela mogłoby zostać łatwo zakłócone, gdyby w wyniku niezadowolenia Palestyńczycy przejęli instalacje wodne. Infrastruktura nie znajduje się głęboko pod ziemią, stąd może zostać zaatakowana przez organizacje uznawane za terrorystyczne – Hamas czy Hezbollah.

Woda nie jest tylko surowcem, o który walczy się w konfliktach na Bliskim Wschodzie, bywała w wojnach używana jako skuteczna broń w sporach wewnętrznych i międzynarodowych. Prezydent Iraku Saddam Husajn, w ramach walki z szyitami, tzw. Arabami Marsh zamieszkującymi obszar mokradeł w miejscu połączenia się Eufratu i Tygrysu, zdecydował o osuszeniu tego obszaru. Miało to umożliwić operowanie wojsk na tym terenie oraz stanowiło karę za wsparcie udzielone Amerykanom w czasie wojny z 1991 r. Przekierowanie wody zmusiło ludzi zamieszkujących te tereny do przesiedlenia się³⁹. Podobne kroki podejmowane były przez tzw. Państwo Islamskie⁴⁰, operujące w tym rejonie w 2015 r.

Nie był to jedyny przypadek wykorzystania wody jako broni przez tę organizację terrorystyczną. W Iraku i Syrii, gdzie operowała od 2011 r., skutecznie wykorzystywała ten surowiec zarówno do realizacji celów strategicznych, jak i taktycznych, terrorystycznych ataków oraz jako straszak dla armii syryjskiej i irackiej oraz ludności cywilnej. Kluczowe w tych zmaganiach okazało się opanowanie

³⁸ H.A. AMERY, *op. cit.*, s. 314.

³⁹ M.D. KING, *The Weaponization of Water in Syria and Iraq*, „The Washington Quarterly” 2015, s. 156; D.P. FORSYTHE, *Water and Politics in the Tigris – Euphrates Basin: Hope for Negative Learning?*, [w:] *Water Security in the Middle East, Essays in Scientific and Social Cooperations*, ed. J.A. CAHAN, London 2017, s. 168. Odmienne zdanie na temat działań Husajna *vide*: H.K. ADRIANSEN, *What Happened to the Iraqi Marsh Arabs and his Land?*, „Danish Institute For International Studies” 2004, no. 26, s. 1–20.

⁴⁰ W artykule wymiennie używane są najbardziej popularne nazwy, choć formalnie od 2013 r. było to Państwo Islamskie Iraku i Syrii, znane również jako ISIS czy Daesz.

istotnych elementów wodnej infrastruktury (głównie zapór) i tym samym uzyskanie przewagi. W 2013 r. siłom tzw. Państwa Islamskiego udało się opanować na północy Syrii zaporę Al-Tabqa. Tama została zbudowana przy pomocy Związku Radzieckiego, stanowiła główne źródło energii elektrycznej dla miasta Aleppo oraz nawadniała setki kilometrów ziemi uprawnej w jego okolicy. Od maja tego roku energia elektryczna dla miasta była przez ISIS racjonowana, podobnie dostawy wody. Ponadto toczyły się walki o zlokalizowaną w centrum Iraku zaporę Fallujah, służącą również jako źródło wody do upraw. Państwo Islamskie postanowiło kontrolować także ten obszar i opanowało ją w kwietniu 2013 r., po czym natychmiast zamknęło. W konsekwencji doszło do powodzi, a takie miasta jak Karbala, Nadżaf pozbawiono dostaw wody. Przywrócenie wodzie przepływu spowodowało kolejne powódzie na wschód od Bagdadu – to celowe posunięcie skutecznie opóźniło działania prowadzone przeciwko ISIS przez armię iracką. Zagrożenie przejścia tamy w okolicach Mosulu spowodowało zdecydowaną odpowiedź międzynarodową, w postaci nalotów sił USA i rozpoczęcia wojny powietrznej⁴¹. Nikolaï Młodanow, przedstawiciel ONZ na Bliskim Wschodzie, aktywność ISIS w zakresie użycia wody nazywał rozmyślną i zażądał przywrócenia legalnej kontroli nad rzeką⁴². Ważnym elementem tej wojny stała się próba opanowania zapory Hadita, jednej z największych na Eufracie, która zapewniała Irakowi 1/3 elektryczności. Zapowiadano, że generałowie iraccy chcieli wykorzystać nagłe uwolnienie wody jako element walki z ISIS. W czerwcu 2015 r. bojownicy tzw. Państwa Islamskiego odcięli i przekierowali przepływy wody pod tamą Ramadi na rzece Eufrat, aby ułatwić własne ruchy wojsk. Dwa miesiące później syryjskie grupy rebeliantów odcięły wodę ze źródła w Ain al-Fijah, zmniejszając dostawy wody do Damaszku o 90% przez trzy dni, prowadząc do jej niedoborów i racjonowania. Natomiast w grudniu 2015 r. Siły Federacji Rosyjskiej zbombardowały obiekt uzdatniania wody al-Khafsa w mieście Aleppo, odcinając wodę milionom ludzi⁴³. W czasie wojny woda używana była przez wszystkie strony jako doskonały oręż.

W przeciwieństwie do pozostałych kategorii konfliktów wodnych, taktyczne ataki na obiekty wodne podczas wojen były wynikiem potrzeby realizacji celów militarnych. Na przykład, podczas wojny w Zatoce Perskiej w 1991 r. obie strony brały za cel zapory, zakłady odsalania oraz systemy transportu wody, ponieważ miały one taktyczną wartość militarną, a nie dlatego, że walczące państwa miały toczyć spór o wodę. Podobne działania przeciwko Irakowi prowadzone były po

⁴¹ M.D. KING, *op. cit.*, s. 158.

⁴² J. LEE, *UN Concerned at 'Deliberate Flooding' in Abu Ghraib*, <https://www.iraq-businessnews.com/2014/05/15/un-concerned-at-deliberate-flooding-in-abu-ghraib/> [dostęp: 12 VI 2019 r.].

⁴³ P. GLEICK, *Water and U.S. National Security*, <https://warroom.armywarcollege.edu/articles/water-u-s-national-security/> [dostęp: 12 VI 2019 r.].

ataku z 11 września w ramach tzw. wojny z terroryzmem. Tamy, przepompownie, kanały, urządzenia do oczyszczania wody morskiej i urządzenia do oczyszczania ścieków zostały zniszczone podczas amerykańskich bombardowań. Po inwazji amerykańskiej na Irak tylko 33 z 177 oczyszczalni pozostało nienaruszonych⁴⁴. Te działania miały za zadanie osłabienia infrastruktury państwa.

Woda stała się na Bliskim Wschodzie również towarem strategicznym i posiadającym walor polityczny. Kraje takie jak Kuwejt czy Katar na początku XXI w. rozważały kupowanie wody z Iranu. Zdecydowały się jednak zrezygnować z tego pomysłu, obawiając się uzależnienia od tego kraju⁴⁵. Ponadto rozpoczęto przygotowania do magazynowania tego surowca, tak aby w czasie nagłych wypadków mieć do niego stały dostęp. Przykładem takiego postępowania była chociażby polityka Zjednoczonych Emiratów Arabskich, które zabezpieczyły zasoby wody na 90 dni funkcjonowania emiratu Abu Zabi⁴⁶. Na koniec warto jeszcze wskazać, że woda może stać się również doskonałym źródłem finansowania armii i jej uzbrojenia. Przykładem mogą być działania ISIS w stolicy, Rakce, gdzie zbierano podatki od wody i energii elektrycznej, z których opłacano dalszą ekspansję⁴⁷.

Woda wobec zmian klimatu staje się surowcem coraz bardziej deficytowym. Państwa powstałe na Bliskim Wschodzie muszą się dzielić jej zasobami. Systemy rzeczne i pokłady wód podziemnych stanowią wspólne dobro dla wielu z nich. To zasadniczo wpływa na postrzeganie bezpieczeństwa hydrologicznego, które powiązane jest bezpośrednio z bezpieczeństwem żywnościowym i militarnym państwa. Armie państw bliskowschodnich prowadziły działania, które miały zapewnić dostęp do wody. Wojsko izraelskie opanowało ważne pod względem hydrologicznym obszary, zapewniło tym możliwość funkcjonowania państwa. Jednak na tym nie kończyła się jego rola, musiało bowiem chronić tych zdobywczy, przed działaniami podejmowanymi przez sąsiadów. Wojna z czerwca 1967 r. przyniosła armii izraelskiej miano niezwycięzonej, a Izraelowi zapewniła w związku z opanowaniem licznych obszarów arabskich bezpieczeństwo hydrologiczne. Państwa toczyły również przy pomocy sił zbrojnych wojny graniczne, gdzie przedmiot sporu stanowiła rzeka. Wreszcie same armie państw bliskowschodnich, prowadząc działania przeciwko ISIS, dostrzegły możliwości skutecznego wykorzystania wody jako narzędzia umożliwiającego prowadzenie skutecznych operacji. Państwa wprawdzie dotąd nie rozpętały wielkiej wojny o wodę, ale należy się spodziewać, że będzie ona stanowiła istotną przyczynę kolejnych konfliktów na Bliskim Wschodzie.

⁴⁴ K. SINMAZ, *op. cit.*

⁴⁵ H.A. AMERY, *Water-demand Management...*, s. 70.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 80.

⁴⁷ M.D. KING, *op. cit.*, s. 157.

Magdalena Pogońska-Pol

WATER WAR – A CHALLENGE FOR THE MIDDLE EAST ARMIES IN THE 20TH AND 21ST CENTURY

Summary: Due to geographical conditions, climate and political instability, the Middle East is mentioned as an area of future water conflict. In the 20th and 21st centuries there were numerous disputes over this raw material. Conflicts have both internal and external dimensions. The main dispute was between Israel and the Arabs and indirectly led to the June 1967 war. The Arab states also used the army as a deterrent in the race for water. The competition takes place on the line Iraq, Syria, Turkey. Water has also been used as a weapon in the Middle East. ISIS fought for dams to use them strategically and tactically.

Keywords: water, war, army, Middle East, XX–XXI century.